

מודיעין לתודעה - הנדבך התיאורטי

קובי מיכאל ויוסי קופרוסר¹

מבוא

משחר ההיסטוריה היה לעימותים אסטרטגיים ולמלחמות ממד תודעתי. המלחמה הקרה היא אחת הדוגמאות המובהקות לכך. בשנים האחרונות התפתחה התובנה שמודיעין לצורכי השפעה על התודעה הוא לא רק עוד חלק מהמערכה, אלא רכיב חיוני בה. המאמץ להשפיע על התודעה נחשב כיום לחלק מהמערכה במרחבים האסטרטגי, המודיעיני והאופרטיבי גם יחד. הדבר נכון גם לגבי המודיעין לתודעה המשרת אותו. במאמר זה נתמקד במודיעין על התודעה כתחום העומד בפני עצמו וזוכה בשנים האחרונות להכרה הולכת ומתרחבת בחשיבותו, וכן בממשקים בינו ובין יתר המרחבים המשפיעים עליו ומושפעים ממנו. המאמר מניח תשתית מושגית ותיאורטית ונועד להוות מסד לפיתוח מתודולוגיות ותפיסות הפעלה בקהילת המודיעין בתחום התודעה, תוך הישענות על ההמשגות המופיעות בו. הוא מצביע על מרחבי הדיון ועל שאלות פתוחות, שעיסוק בהן ירחיב את בסיס הידע שברשות קהילת המודיעין הישראלית כתוצאה מהתנסותה המעשית בתחום זה.

כדי להתמודד כראוי עם היריבים המגוונים במערכה על התודעה, ובכללם ארגונים רדיקליים, יש צורך במאמצים משולבים ברמה הלאומית ובמאמץ מתואם ברמה הבין-לאומית.² מאמצים אלה צריכים להתנהל במקביל בארבעה ממדים: מניעה, סיכול, תגובה ופעילות מעצבת יזומה. המאמצים בכל ארבעת הממדים מחייבים היכרות

1 סא"ל (מיל") ד"ר קובי מיכאל הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי. תא"ל (מיל") יוסי קופרוסר, לשעבר רח"ט מחקר באמ"ן וכיום עומד בראש המכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין במרכז למורשת המודיעין (מל"מ).

2 "מאמץ משולב" במובן של הפעלה משותפת ומסונכרנת, על בסיס חשיבה ותכנון משותפים של כל הגורמים והמשאבים המדינתיים הרלוונטיים למאמץ. "מתואם" משמעו שיתוף פעולה ושקיפות במאמץ התודעתי מול יריבים משותפים.

עמוקה עם זירת הפעולה ועם הגורמים המשפיעים עליה, ובכלל זה היריבים, הבנת מנגנוני בניית התודעה וההשפעה עליהם, וגישה יצירתית הפורצת מסגרות תפיסתיות ואופרטיביות קיימות. כל זאת, תוך סינרגיה מלאה בין פיתוח מערך המודיעין והתאמתו לאתגר התודעה לשם מיצוי תרומתו הפוטנציאלית, ובין ניהול המערכה המבצעית. השימוש במודיעין לצורך המערכה על התודעה, ובמיוחד בעולם הסייבר כמרחב פעולה חדש יחסית, מחייב פיתוח תורה מתאימה ומתחדשת, הכוללת שימוש מניפולטיבי במידע. בה בעת, השימוש במודיעין חייב להתבצע תוך הקפדה על עקרונות האתיקה המודיעינית,³ שתבטיח מצד אחד אפקטיביות באמצעות מיצוי היכולות ושימוש מהיר ואיכותי בהן, ומצד שני הקפדה על אמינות המסרים (הן מבחינת האותנטיות שלהם והן מבחינת האופן שבו הם נתפסים על ידי קהלי היעד) ושמירה על ביטחון המקורות והמידע. כל זאת, תוך מניעת כל אפשרות של שימוש במודיעין לצרכים פוליטיים פנימיים שאינם נוגעים למטרת המבצע.

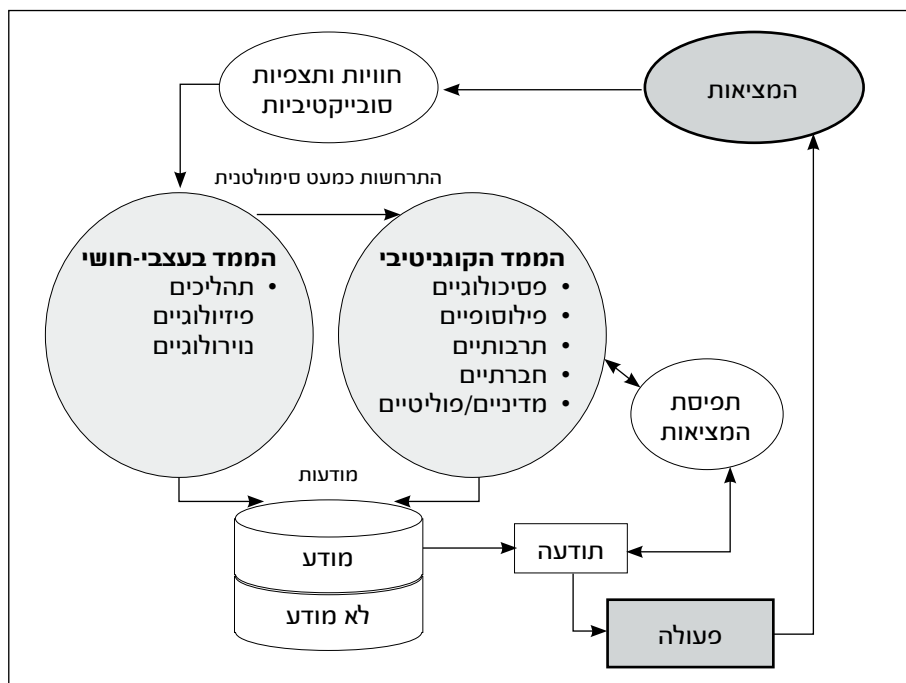
המודיעין בהתייחס למהות התודעה

כמו בכל מערכה, מודיעין איכותי הוא תנאי הכרחי להצלחה גם במערכה על התודעה. עליו לאפשר זיהוי הגורמים המשפיעים על התודעה והבנת האופן בו הם משפיעים על התפתחותה ועוצמתה. זאת, הן בממד הקוגניטיבי, קרי בהיבטים הפילוסופי (תפיסת העולם של קהלי היעד של המערכה התודעתית), הפסיכולוגי (למשל, האופן בו מפרשים קהלי היעד את המציאות והשאלה מה משכנע יותר – הפחדה או הבטחות), החברתי, התרבותי והמדיני, והן בממד הפיזיולוגי-נוירולוגי, כלומר, האופן בו משפיעים מבנה המוח ומערכת העצבים על התעצבות התודעה, על רכיביה המודעים והלא-מודעים.⁴ בנוסף, על המודיעין לאפשר מעקב אחר פעילות היריב בתחום התודעתי ולהפיק מודיעין מהימן ובזמן לצורך השפעה על מאמציו ולגיבוש התכנים של המערכה המיועדת להשפיע על התודעה.

איור מס' 1 מסביר את תהליך היווצרות התודעה של הפרט. הבנת תהליך זה היא מהות האתגר המודיעיני בהקשר שבו עוסק המאמר.

3 להרחבה בסוגיית האתיקה של המודיעין ואתיקה בארגוני מודיעין ראו: אריה רוטר, "על ייעודם ותפיסת תפקידם של שומרי הסף בארגוני המודיעין: המקרה של שירות הביטחון הכללי", חוסן, המכון למדיניות נגד טרור, המרכז הבינתחומי הרצליה, <https://bit.ly/2GVZmAC>; יהושפט הרכבי, **המודיעין כמוסד ממלכתי – הספר הגנוז**, הוצאת מערכות והמרכז למורשת המודיעין, 2015, עמ' 63-64, 71.

4 Bernard J. Baars, "Some Essential Differences between Consciousness and Attention, Perception and Working Memory", *Consciousness and Cognition*, Vol. 6 (1997): 363-371, <https://bit.ly/2tvPqpM>; "What Is the Difference between Cognition, Consciousness and Perception?", *Quora*, 25 January 2017, <https://bit.ly/2IviGHn>

איור מס' 1: כיצד נוצרת התודעה?

סוגיה חשובה נוספת עוסקת בזיקות שבין תודעת הפרט ובין התודעה הקיבוצית. סוגיית התודעה הקיבוצית הינה מורכבת לפענוח ולהשפעה, מכיוון שהקשר בינה ובין תודעות הפרטים המרכיבים את אותו קיבוץ אינו סיכום פשוט וליניארי של אותן תודעות, אלא תוצר ייחודי ומורכב, המושפע ממגוון גורמים ומתעצב על פני ציר הזמן בתהליכים ארוכים ומורכבים. מקרה מיוחד בהקשר זה הוא הקשר בין תודעת המנהיג ובין תודעת הציבור אותו הוא מנהיג. מצד אחד, תודעת המנהיג מושפעת מהתודעה הציבורית, ומצד שני, יש לו השפעה רבה על תודעת הציבור. תודעת הפרט של המנהיג, כפרט הנושא באחריות מיוחדת, משפיעה על תודעתו כמנהיג, ולהיפך.

איור מס' 1 מלמד עד כמה מורכבת וקשה היא משימת המודיעין בהקשר התודעתי. אין ולא צריך להיות בכך כדי לרפות ידיים, למרות ההיגיון העומד בבסיס הגישה הביקורתית, המזהירה מפני השקעת משאבים מוגזמים במאמץ שנועד לתת מענה לבעיה מסובכת ומאתגרת זו. הצורך לא לוותר נובע מכך ששכרה של ההתגברות על קשיים אלה הוא משמעותי ורב תועלת ועשוי להתברר כ"שובר שוויון" בדרך להשגת היעדים האסטרטגיים.

מהו מודיעין לתודעה?

ההבחנה הראשונה המתבקשת בהתייחסות למודיעין לתודעה היא בין מודיעין על אודות התודעה כתופעה וכמרחב פעילות והשפעה, ובין מודיעין המיועד למערכות ולמבצעי תודעה.⁵ את הקטגוריה הראשונה ניתן להגדיר כמודיעין תשתיתי ואסטרטגי, ואילו את הקטגוריה השנייה – כמודיעין אופרטיבי. בין שתי הקטגוריות יש מרחבי חפיפה והזנה הדדיים: המודיעין האופרטיבי מתפתח ומעוגן בהגיונות המודיעין התשתיתי והאסטרטגי, ובה בעת מציף פרטי מידע ותובנות המסייעים לעדכונו ולפיתוחו של המודיעין האסטרטגי.

יש להבחין בהקשר זה בין **תודעה מצבית** ובין **תודעה בסיסית**.⁶ תודעה מצבית מתייחסת לאירועים/הקשרים ספציפיים. היא אמנם נגזרת מהתודעה הבסיסית המתייחסת לתפיסת עולם ומציאות רחבה וכוללת, אך מושפעת גם מגורמים רבים נוספים, ולכן קל יותר להשפיע עליה. החיבור בין תודעה בסיסית לתודעה מצבית בהקשר נתון יוצר את מה שנגדיר כ**תודעה מצרפית**. הבנת התודעה המצרפית של קהלי היעד באמצעות הבנת התודעה הבסיסית והמצבית והקשרים ביניהן, היא המשימה החשובה ביותר של מודיעין לתודעה. למודיעין תרבותי יש חשיבות רבה במימוש משימה זו.

הממשק בין מודיעין לתודעה ובין המרחבים האחרים

לכל פעולה אופרטיבית יש משמעות תודעתית. לכן, בכל מערכה או מבצע, גם כאלה שאינם מוגדרים כמבצעי תודעה, קרי, כאלה שתכליתם העיקרית אינה להשפיע על התודעה, יש לחשוב על הממד התודעתי.

החשיבות של המודיעין בשלב הראשון של מערכות הממוקדות בהשפעה על התודעה ומבצעי תודעה היא, בין השאר, מעורבותו בעיצוב מטרות המערכה או המבצע, כדי להבטיח שהן יהיו רלוונטיות ובנות השגה. ככלל, המטרה היא לשנות את התודעה ממצב א' למצב ב', או לפחות למנוע שינוי של מצב התודעה לכיוון בלתי רצוי כתוצאה מהשלכות הפעולה האופרטיבית. את מצב ב' ניתן להגדיר כתודעה אותה אנו מבקשים לעצב, שהיא בהכרח נגזרת של האסטרטגיה, כלומר, לאן מבקש הדרג הפוקד להגיע. מכאן נובע עומק הממשק בין המרחב התודעתי ובין המרחב האסטרטגי. ההשפעה התודעתית של מבצע או מערכה מסבירה את הקשר בין המרחב התודעתי ובין המרחב האופרטיבי.

5 מאמר זה עוסק במודיעין, אולם ברור כי העיסוק האינטלקטואלי והתפיסתי בנושא התודעה אינו נחלת המודיעין לבדו.

6 צבי לניר, **ההפתעה הבסיסית – מודיעין במשבר**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, קו אדום, 1983.

מודיעין לתודעה והמרחבים התרבותי והחברתי

מודיעין על התודעה מניח את התשתית להבנת ההיגיון של היריב ומצביע על הסוכנים המשפיעים עליו וכן על תהליך ההשפעה עצמו. מודיעין מסוג זה מסייע בהבנת התשתית התרבותית של החברה בה פועל היריב ושל היריב עצמו, ויש קווי דמיון והשקה רבים בינו ובין עולם המודיעין התרבותי.⁷

המודיעין הישראלי צריך להיערך להתמודדות מול מנעד רחב ומגוון של תרבויות, שבכל אחת מהן יש מנגנוני וסוכני השפעה שונים על התודעה. האתגר בהקשר זה הוא לפתח יכולת לתת מענה מגוון, שיאפשר איתור סוכני השפעה המהווים סמכויות אפיסטמיות (אלו שנתפסות כסוכני האמת, כמי שמגדירות בצורה הנכונה יותר את האמת וגורמות לסגירות בפני מידע ופרשנויות אחרות)⁸ בתרבויות השונות, וליצור מנגנוני השפעה עליהם באופן המשרת את המטרות שהוגדרו.

המודיעין נדרש להבין מהו הקשר בין התרבות והמבנה החברתי ובין המצב התודעתי, הן ברמה הבסיסית והן ברמה המצבית, אך עליו גם להבין את אופן התפתחותו של קשר זה ואת הגורמים המשפיעים עליו, כמו גם את הנגזרות המעשיות של השפעת התודעה על השחקנים. כך, למשל, קבוצות בעלות תודעה דתית עמוקה או אידיאולוגיה חזקה צפויות להתנהג באופן שונה מקבוצות עם אידיאולוגיה חלשה, שתודעתן עשויה להיות בעלת גמישות רבה יותר.

המודיעין לתודעה בסיסית ולמבצעי תודעה צריך להתייחס גם לציבור שאינו מעורב ישירות במערכה, אך יש לו השפעה על תוצאותיה. ייתכן שמבצע תודעה מסוים יהיה בעל השפעה

רצויה על קהל היעד העיקרי, אבל בעל השפעה שלילית על קהלי יעד משניים. לכן, המודיעין צריך להיות מסוגל לתמוך בגיבוש מבצעי תודעה שתכליתם לפנות ליעד מוגבל ומוגדר (Narrow Casting) באמצעות העברת מסרים ממוקדים בערוצים צרים שיגיעו רק לקהל היעד המוגדר. זאת, לצד מבצעים להעברת מסרים כלליים בערוצים רחבים ומגוונים (Broad Casting), מתוך כוונה והבנה שיגיעו למגוון של קהלי יעד ולא רק לקהל היעד העיקרי שלהם. עולם הרשתות החברתיות, על אף ההטיות המובנות בו, מקל על לימוד התודעה, מנגיש אותה ומשפר את היכולת להשפיע עליה, בעיקר

7 קובי מיכאל ועומר דוסטרי, "התכסית האנושית ומודיעין תרבותי במבחן המלחמות העכשוויות". **סייבר, מודיעין וביטחון**, כרך 1, גיליון 2, יוני 2017, עמ' 51-76.

8 על משמעותה של תופעת הסמכות האפיסטמית ראו: Kobi Michael, "The Israel Defense Forces as an Epistemic Authority: an Intellectual Challenge in the Reality of the Israeli-Palestinian Conflict", *Journal of Strategic Studies*, 30:3 (June 2007): 421-446.

מודיעין על התודעה מניח את התשתית להבנת ההיגיון של היריב ומצביע על הסוכנים המשפיעים עליו וכן על תהליך ההשפעה עצמו. הוא מסייע בהבנת התשתית התרבותית של החברה בה פועל היריב ושל היריב עצמו.

ב־Narrow Casting, אך גם ב־Broad Casting. זאת, בין היתר, על בסיס התובנות המתייחסות לדרכים האפקטיביות להשפיע על התודעה, כלומר, למי נכון להפנות מסרים רגשיים ולמי ואיך נכון להעביר מסרים שכלתניים או מעורבים.

מודיעין על התודעה מחייב נגישות ייחודית אל המרחבים החברתיים והתרבותיים הנחקרים, מתודולוגיה איסופית, ובעיקר מתודולוגיה מחקרית מתאימה. אלו אמורות להישען על כוח אדם מיומן ומקצועי מהשדות המחקריים הרלוונטיים (אנתרופולוגיה, סוציולוגיה, פסיכולוגיה, היסטוריה של המרחב הרלוונטי, מדעי המדינה, מחקר מדיה חברתית, "ביג דאטה" ועוד). הצורך בכוח אדם כזה משפיע, בהכרח, על תהליכי המיון, הגיוס וההכשרה של הסגלים המקצועיים המתאימים, תוך התייחסות לאינטליגנציה רגשית ולאינטליגנציה תרבותית.⁹ בניית תמונת המודיעין על התודעה היא תהליך מתמשך, המחייב גם פעילות איסופית לצורך השלמת פערי מידע, תיקוף מידע או הערכות ועיובי התשתית התבונית, אך הוא נשען, במידה רבה, גם על מקורות גלויים ועל כלים הזמינים בעידן ה"ביג דאטה".

להבדיל ממודיעין למבצעי תודעה, מודיעין לתודעה בסיסית פחות מוגבל במקום ובזמן, והגישה המאפיינת את תהליכי העבודה עליו וייצורו היא רוחב היריעה, הרב־ממדיות והפרספקטיבה ההיסטורית והתרבותית. מודיעין למבצעי תודעה ממוקד הרבה יותר, ותכליתו היא לקדם הישג מוגדר מול אוכלוסייה מוגדרת או יריב מוגדר, בזמן נתון ולמטרה מוגדרת.

מספר השחקנים המעורבים באופן פעיל במערכה על התודעה ומשפיע עליה גדול משמעותית ממספר השחקנים הפעילים והמשפיעים במערכה בעולם האופרטיבי. לפיכך, האתגר המודיעיני אינו רק הבנת התודעה של היריב וקהלי היעד, אלא גם הבנת דרכי הפעולה ואופני ההשפעה של כלל השחקנים והזיקות והיררכיית ההשפעה בהקשרים החברתיים, התרבותיים, הכלכליים והפוליטיים הרחבים, במטרה לסייע בגיבוש המענים המועילים והיעילים ביותר.

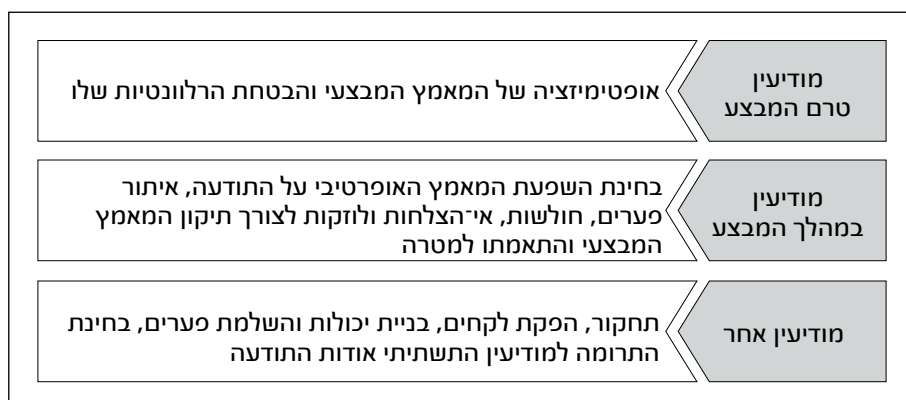
שלושת השלבים בתהליך ייצור המודיעין לתודעה

בכדי לפתח מודיעין למבצעי תודעה, נדרשת תשתית מודיעינית על התודעה של קהל יעד נתון בזירה נתונה. הגדרת מטרתו של מבצע התודעה מאפשרת מיפוי מדויק יותר של פערי המידע הקיימים, אותם יש להשלים באמצעות צי"ח מודיעיני לצורך המבצע והפניית יכולות איסופיות ומחקריות למימוש. כמו בכל פעילות מבצעית, גם כשמדובר במודיעין למבצע תודעה, אנו נדרשים להבחין בין שלושה שלבים: מודיעין טרם המבצע ולקראתו; מודיעין במהלך המבצע; מודיעין אחר, בעקבות המבצע.

9 K Christopher, P. Earley and Elaine Mosakowski, "Cultural Intelligence", *Harvard Business Review* (October 2004), <https://bit.ly/2cChpKL>

כמו בכל מבצע, המודיעין טרם מבצע תודעה נדרש כדי להביא לאופטימיזציה של המאמץ המבצעי ולהבטחת הרלוונטיות שלו, וכן להכנת המסרים המדויקים והדרכים היעילות ביותר להעברתם אל קהלי היעד באמצעות גורמי ההשפעה עליהם. המודיעין המלווה במהלך המבצע נועד לבחון את השפעת המאמץ התודעתי והאופרטיבי על התודעה, כדי לאתר פערים, חולשות וחוזקות בזמן אמת, ולהתאים את המאמצים המבצעי והתודעתי כך ששיגו את מטרתם, תוך צמצום השלכות בלתי צפויות. המודיעין האחר נדרש לצורך הערכה של מידת התאימות בין התוצאה ובין ההישג הנדרש, וכן לצורך תחקור, הפקת לקחים, בניית יכולות והשלמת פערים לקראת אפשרות של מבצע נוסף להשגת מטרת המבצע המקורי, כמו גם לצורך בחינת התרומה למודיעין התשתיתי על התודעה.

פיתוח כלי המדידה ויישומם על מבצע או מערכה הם משימות ותהליכים מאתגרים. לצד מדדים גנריים, דוגמת סקרי דעת קהל ובחינת ההתנהגות הנגלית של קהלי היעד, יש לפתח ולהגדיר מדדים ייחודיים לכל מבצע או מערכה, בכפוף להקשרם הייחודי.

איור מס' 2: שלושת שלבי המודיעין האופרטיבי

סוגי המודיעין לתודעה ורבדיו

הבחנה הכרחית נוספת היא ההבחנה בין **מודיעין "מניעתי"**, שתכליתו לסייע בסיכול מאמצי התודעה של היריב באמצעות זיהויים, שיבושם וסיכולם, ובין **מודיעין "מעצב"**, שתכליתו לתרום למאמצי ההשפעה על תודעת היריב ועל תודעת קהלי היעד בזירה עצמה או בזירות המשפיעות על היריב, דוגמת הזירות האזורית והבין-לאומית.

בהקשר של המודיעין המניעתי, ראוי לבחון את המלצותיו של רוברט קוזלוסקי, העוסקות בצורך לפתח דיסציפלינה מודיעינית חדשה - **מודיעין ציבורי** (Public Intelligence - PUBINT) - המחייבת פרדיגמה מודיעינית חדשה, שבבסיסה הרעיון של שיתוף הציבור במידע המודיעיני. זאת, להבדיל מהפרדיגמה המסורתית, שבמסגרתה

הציבור אינו שותף למידע המודיעיני ואף נעשה מאמץ להסתירו ממנו. תכליתה של הדיסציפלינה החדשה היא סיכול מאמצי החתרנות של היריב בעולם של מלחמת המידע המודרנית, המציפה את הציבור, באמצעות הרשתות החברתיות ואמצעים אינטרנטיים אחרים, במידע שחלקו שגוי ומוטה, שנועד להשפיע על התודעה.¹⁰ המודיעין המניעתית גם מחייב לזהות את מאמצי היריב ולהבין את היגיון הפעולה שלו בבואו להשפיע על תודעת קהלי היעד מבית כדי לחזק את מעמד היריב, לבסס את הלגיטימיות שלו מבית ולגייס את קהלי היעד שלו למאמץ התודעתי והמבצעי. בנוסף, חשוב להבחין בין פעילותו של היריב **ברובד חשאי ממוקד** (הן כאשר הדבר נועד לשרת את המאמץ ברובד הגלוי ולהשלים אותו, והן כאשר הוא משקף מאמץ נפרד וחשאי) ובין פעילותו **ברובד גלוי** יותר, בעיקר במקרים שצריך לפעול במקביל מול יותר מקהל יעד אחד. המודיעין התשתיתי על התודעה מחייב מעקב שיטתי אחר פעולות היריב בהקשרים אלה ובחינה של מידת הצלחתן. בכל מבצע מודיעין לתודעה יש לפעול גם לצמצום, שיבוש וסיכול השפעת היריב על תודעת קהלי היעד שלו מבית ומחוץ, וזאת כדי להחלישו ולחזק את פוטנציאל ההשפעה של פעילות הנגד על תודעתו-הוא ועל תודעת קהלי היעד השונים. מדובר בהשלמה הכרחית למאמץ האופרטיבי, שבלעדיה תיחלש יעילות המבצע ותגדל ההיתכנות לחוסר הרלוונטיות שלו.

על האתגר שבמודיעין לתודעה

מודיעין לתודעה, ובכלל זה למבצעי תודעה, שונה במהותו ממודיעין אופרטיבי מקובל במרחבים הצבאי, המדיני או הכלכלי. להבדיל ממודיעין העוסק בתחומים מוחשיים ומוגדרים למדי, המודיעין לתודעה הוא אמורפי יותר במהותו וקשה מאוד למדידה ולמעקב. תרגומו למונחים מעשיים מחייב שינויים תפיסתיים, לשוניים, מתודולוגיים, ארגוניים ומבניים. לצורך זה נדרשים, ראשית, הקמת גוף שמתמקד במודיעין לתודעה, ולא רק במבצעי תודעה, ושנית, פיתוח

המודיעין לתודעה הוא אמורפי במהותו וקשה מאוד למדידה ולמעקב. תרגומו למונחים מעשיים מחייב שינויים תפיסתיים, לשוניים, מתודולוגיים, ארגוניים ומבניים.

מתודולוגיה מקפת ושפה/המשגות רלוונטיות, שיספקו מענים מיטביים לשלל האתגרים אליהם מתייחס מאמר זה.

הקושי והמורכבות גדלים כשמדובר בארגונים ביטחוניים, מוכווני משימה ונתונים לבחינה מתמדת של תוצאות או אפקטים ביחס למשאבים ולתשומות, וכן למדידת הצלחה ולתיקון ליקויים. כאמור, קשה למדוד תוצאות והשפעה במרחב התודעתי. הזמן הנדרש להשגת היעדים במערכה על התודעה ארוך יותר במובהק מממד הזמן

Robert Kozlosky, "Modern Information Warfare Requires New Intelligence Discipline", 10 *RealClear Defense* (February 20, 2018), <https://bit.ly/2BGIrQ7>

במרחב האופרטיבי. בחלק מהמקרים יידרש זמן ארוך מאוד עד לזיהוי האפקט או ההשפעה של מאמץ תודעתי, ויש קושי להצביע על יחסי סיבה-מסובב בין הפעולה ובין התוצאה.

מרחב הזיון

התשתית המושגית והתיאורטית בתחום התודעה שהוצגה עד כאן נועדה להוות מסד לפיתוח מתודולוגיות ותפיסות הפעלה בקהילת המודיעין הישראלית בתחום זה. כעת נציג מספר מרחבי זיון ושאלות פתוחות שהתמודדות עימם חיונית להמשך פיתוח הידע הרלוונטי. זאת, על בסיס הידע והמשאבים העומדים לרשות קהילת המודיעין כתוצאה מהתנסותה המעשית בסוגיית התודעה.

בשלב ראשון יש לדון בשאלה באיזה מקום בסדר העדיפויות צריך להיות המודיעין לתודעה, ואילו כלים ואמצעים (משאבים כספיים ואנושיים, קשב, מתודולוגיה, שינויים ארגוניים) יש להקצות למשימה זו, נוכח ההכרה הגוברת בחשיבותה הרבה של התודעה בעימותים המודרניים.¹¹ עד לאחרונה ניכר פער בין ההתייחסויות החוזרות ונשנות לחשיבות המערכה על התודעה מצד חוקרי צבא ובכירים במערכת הביטחון ובין היקף המשאבים המוקצה לפיתוח יכולות בתחום זה.¹² בנוסף, בולט היעדרם של סמכות כלל קהילתית ומבנה ארגוני לריכוז הטיפול בנושא. לא מן הנמנע שהסיבה לכך היא שהנושא אינו מוסדר דיו ברמה הלאומית, וכי למרות שהמערכה על התודעה מוגדרת כמאמץ לאומי, היא עדין איננה מנוהלת ככזו.¹³ חלק עיקרי של הנטל מוטל על צה"ל, שהצליח לפתח יכולות ייחודיות ומרשימות, אך אלו עדיין אינן מספקות את המענה הנדרש למלוא היקפו של האתגר.¹⁴

11 ראו, למשל, יום העיון "הקרבת על התודעה: עזה כמקרה בוחן", שהתקיים במכון למחקרי ביטחון לאומי ב-25 ביוני 2018, <https://bit.ly/2z9kHod>

12 קובי מיכאל וגבי סיבוני, "היערכות חמאס לצעדת הנכבה – המערכה על התודעה", **מבט על**, גיליון 1036, 20 במארס 2018, <https://bit.ly/2GW56KM>; גבי סיבוני וגל פרל, "מאמץ התודעה הישראלי – משלים למאמץ הקינטי", **מבט על**, גיליון 1028, 28 בפברואר 2018, <https://bit.ly/2GGfUgK>; גבי סיבוני, "מלחמת התודעה הראשונה", בתוך: **הערכה אסטרטגית לישראל 2016-2017**, עורכים: ענת קורץ ושלמה ברום, המכון למחקרי ביטחון לאומי, דצמבר 2016, <https://bit.ly/2XkDq8c>

13 ראו דבריו של תא"ל (מיל') אודי דקל, מנהל המכון למחקרי ביטחון לאומי, בסיכום יום העיון "הקרבת על התודעה: עזה כמקרה בוחן", 25 ביוני 2018, <https://www.inss.org.il/he/event/the-cognitive-campaign-gaza-as-a-case-study>

14 ראו התייחסותו של דובר צה"ל, תא"ל רונן מנליס, בהרצאתו ביום העיון "הקרבת על התודעה: עזה כמקרה בוחן", 25 ביוני 2018, <https://www.inss.org.il/he/event/the-cognitive-campaign-gaza-as-a-case-study>

בשלב שני יש לנתח את משמעותה של מציאות המתהווה במהירות, שמחוללת שינויים מהירים בתודעה ובאופן שבו היא מתעצבת. בהקשר זה מתעוררות מספר שאלות יסוד:

א. כיצד משפיעים המאפיינים של מציאות כזאת (נפיצות, התהוות מהירה, היעלמות ואי־ודאות)¹⁵ על התודעה ועל היכולת להבינה, וכיצד משתנים הכלים המשפיעים עליה?

ב. עד כמה מדובר בתופעה קבועה (משמעות השינוי)?

ג. כיצד ניתן למדוד או להעריך אותה (אינדיקטורים להערכת שינויים בתודעה)?

ד. כיצד ניתן לזהות תוצאות או השפעה של מאמץ על תודעה במציאות כזאת? מטבע הדברים, שינויים מהירים ונפיצים במציאות מגבירים את המתח בין התודעה הבסיסית ובין התודעה המצבית. לרוב, שינויים ישפיעו תחילה על התודעה המצבית, אבל יש בהם פוטנציאל לחלחל אל התודעה הבסיסית ולהשפיע גם עליה. האתגר של המודיעין בהקשר זה הוא לזהות את השינויים ואת הפוטנציאל לשינוי ולהצביע על כלים שיאפשרו השפעה עליהם, בין אם לבלימת השפעות שליליות ובין אם להעצמת השפעות חיוביות. שינויים כאלה מחייבים סנכרון מדויק ביותר בין המודיעין לתודעה, הנדרש למבצעי תודעה שתכליתם השפעה על התודעה המצבית, ובין מודיעין תשתית לתודעה, הנדרש להבנת התודעה הבסיסית ולהשפעה עליה.

הקשר בין מודיעין לתודעה ובין מודיעין כללי

על גורמי המודיעין לתודעה לעמוד בקשר הדוק עם הגורמים העוסקים בתיאור תמונת המודיעין הכוללת ולאפשר סינרגיה בין המודיעין התשתיתי, הצבאי, המדיני, הכלכלי והתודעתי. זאת, מכיוון שהמאמץ להבין את המציאות מחייב הסתכלות רחבה וכוללת על כל מרכיביה. החיבור והסינרגיה בין תחומי המודיעין הכרחיים לגורמים העוסקים במודיעין לתודעה בשל תשומתם החשובה של תחומי המודיעין האחרים להבנת התודעה והדרכים להשפעה עליה. הסינרגיה חייבת לבוא לידי ביטוי הן ברמה התפקודית והן ברמה המבנית של קהילת המודיעין.

הסינרגיה הרצויה צריכה לבוא לידי ביטוי בשילוביות¹⁶ ברמה גבוהה בכל מבצע, ובמיוחד במבצעי מודיעין. מבצעי תודעה הם, בחלק גדול מהמקרים, מבצעים מודיעיניים, המבוצעים על ידי גורמי מודיעין. הם עושים שימוש בחומרים מודיעיניים לצורך

15 להרחבה בסוגיית אתגרי המחקר המודיעיני במציאות משתנה במהירות ראו: איתי ברוך, **המחקר המודיעיני – בירור המציאות בעידן של תמורות ושינויים**, המרכז למורשת המודיעין – המכון לחקר מודיעין ומדיניות, 2015, עמ' 11-12.

16 להרחבה בעניין השילוביות במודיעין ראו: קובי מיכאל ודוד סימן טוב, "שילוביות בארגוני מודיעין – משמעויות תיאורטיות במבחן המעשה", **סייבר, מודיעין וביטחון**, כרך 1, גיליון 1, ינואר 2017, עמ' 5-27.

השפעה על התודעה או לצורך איסוף מידע על התודעה. במבצעים מסוג זה, אף יותר מאשר במבצעים קינטיים, מתבקשת שקיפות רבה בין הממד האופרטיבי ובין הממד המודיעיני, כדי להבטיח את הרלוונטיות של הממד האופרטיבי ולהבחין בהזדמנויות ובסיכונים מודיעיניים ומבצעיים. גם בכל מבצע צבאי צריכה להיות התייחסות למאמץ התודעתי, ויש להבטיח גם בו סינרגיה מלאה בין המכלול האופרטיבי והמודיעיני ובין המכלול התודעתי.

סיכום

המודיעין על התודעה והמודיעין לצורכי מבצעים במסגרת המערכה על התודעה הם תחומי פעילות מודיעינית חדשים יחסית, הנמצאים בתהליך התעצבות. הם דרושים לגיבוי המערכה האסטרטגית על התודעה (שבמרכז המערכה המדינית-הסברתית והפעלת כוח צבאי) ולגיבוי מבצעים מוגבלים יותר, שחלקם הם מבצעי מודיעין במהותם. המודיעין לתודעה צריך להיות משולב היטב בכל פעילות המתקיימת בתחומים אלה, ומכאן החפיפה בינו ובין המרחבים האסטרטגי, האופרטיבי והמודיעיני המסורתיים. כדי להבטיח תוצרים איכותיים של המודיעין לתודעה ושילוב מיטבי שלהם בפעילות המדינית והצבאית, נדרש כוח אדם מיומן בתחומים הרלוונטיים, שרובם אינם חלק ממקצועות המודיעין הקלאסי. כן נדרש להקים מטה לאומי לתודעה, שתכליתו, בין השאר, היא לאפשר ראייה מקיפה של סוגיות המודיעין לתודעה, על כל מרכיביהן, לצד שילוביות של מערך המודיעין לתודעה עם כלל מערכת המודיעין ועם המכלולים המבצעיים והאסטרטגיים השונים.